

Statika és dinamika

Dr. Orosz Szilvia

Állattenyésztési Teljesítményvizsgáló Kft.

„A takarmányosod annyira lehet sikeres a telepeden, amennyire jók a tömegtakarmányaid.”

Dr. L. Chase

Előszó

Ez a téma nagyon nehéz. *Nehezen emészthető. Megüli az ember gyomrát.* Magam is sokáig gondolkodtam rajta, míg megértettem az egyes összefüggéseket. Egyes adatok a mai napig nem egyértelműek, de a téma sokkal fontosabb annál, hogy a teljes megértés érdekében tovább várjunk a bemutatásával. Az USA-ban közel 7 éve kezdtek el foglalkozni a témával (emészthetetlen rost - uNDF) és 2-3 éve születtek az első, már a gyakorlatban is használható sarokszámok. A cikk szakmaisága miatt elsősorban takarmányos szakembereknek készült, de nagyon hasznos lehet telepvezetőknek és növénytermesztőknek is. A téma mélységére való tekintettel, most a teljesség igénye nélkül, csak a legfontosabb, legérdekesebb adatokat emeltem ki. A Hírlevél következő számaiban pedig folytatni fogom a témát, az új dinamikus modell saját, hazai rutinlaboratóriumi eredményeinek bemutatásával.

A növény és a bendő lélektana

Gazdasági növényeink szárszilárdságát a sejtfalat felépítő cellulóz és lignin adja. Ezek a **statikát** biztosító vegyületek, és ezek az anyagok felelősek a sejt védelméért is, hogy az minél kevésbé sérüljön a külső hatások által. Mivel a sejt belsejének védelme elsődleges a növény életben maradása érdekében, ezért a növényt elfogyasztó állat emésztőenzimjeinek és a bendőbaktériumoknak nehéz a dolguk: a fiatal (hemicellulózban gazdagabb) rostból gyorsabban, az öregebb (lignifikáltabb) rostból lassabban tudják kicsomagolni a sejteket. A rost lebontásának a bendőben ezért speciális **dinamikája** van. A jól emészthető rost gyorsan fermentálódik (erjed), a frakciómérete pedig rövid idő alatt csökken (feldarabolódik), majd egy része távozik a bendőből az oltógyomorba. A gyorsan lebomló rost (dNDF) tehát meglehetősen **'dinamikusan' mozog** a bendőben. A relatíve gyorsan lebomló rost erjedése és kiürülése által létrehozott 'üres hely' pedig növeli a szárazanyag-felvételt. Tehát minél gyorsabban emésztdik a rost, annál több hely keletkezik a bendőben a következő takarmányadagnak. Ezzel ellentétben az emészthetetlen rost (uNDF) lassan ürül ki, telíti a bélcsatornát (töltőhatás), miközben

csökkenti az erjedés és a passzázs sebességét, ezért **inkább statikus, mint dinamikus elem.** Mivel lassan ürül, ezért (nagyobb arányban etetve) csökkenti a szárazanyag-felvételt. Fontos azonban látni a másik oldalt is: azáltal, hogy az uNDF megalapozza a struktúrhatást, szerepe van a kérődzés fenntartásában (nyáltermelés - bendőpuffer hatás), továbbá helyet ad a mikrobák megtelepedésének a felületen. Elsősorban a tej zsír- és fehérjetartalmának fenntartásában van szerepe, a tejtermelést korlátozhatja. **A kérdés az, mennyi az uNDF minimuma és maximuma, amely tartományban limitálni tudjuk a töltőhatást, nem korlátozva a szárazanyag-felvételt, de fenntartható vele az egészséges bendőállapot és mikroflóra?**

A lebontható NDF és a gyorsan lebomló NDF-hányad jelentősége

A kedvező rostemészthetőségű tömegtakarmányok nagyobb arányban történő etetésekor kedvezőbb tejtermelés, kevesebb anyagforgalmi betegség, jobb lábállapot, hosszabb hasznos élettartam, kisebb abrakfelhasználás (kevesebb vásárolt termék) és jobb megtérülés várható (Chase, 2012). Minden +1% NDFd (TMR) +0,18 kg/nap szárazanyag-felvétel javulást eredményez, aminek hatására +0,25 kg/nap (FCM 4%) tejnövekmény várható (Oba és Allen, 1999). Egy másik kísérlet szerint, a TMR-ben (amelyben 40% volt a kukoricaszilázs aránya a szárazanyagban), +1% NDFd eredményeként +0,12 kg/nap szárazanyag-felvétel javulás következett be, +0,14 kg/nap tejtermelés-javulással (3,5% FCM). A lebontható NDF és a gyorsan lebomló NDF hányad, a passzázsra gyakorolt hatását tekintve, elsősorban a tejtermelés mennyiségét szolgálja (a szárazanyag-felvétel növelése által) és nem a tej beltartalmát (természetesen kémiai értelemben alapanyaga a tejsír képződésének is).

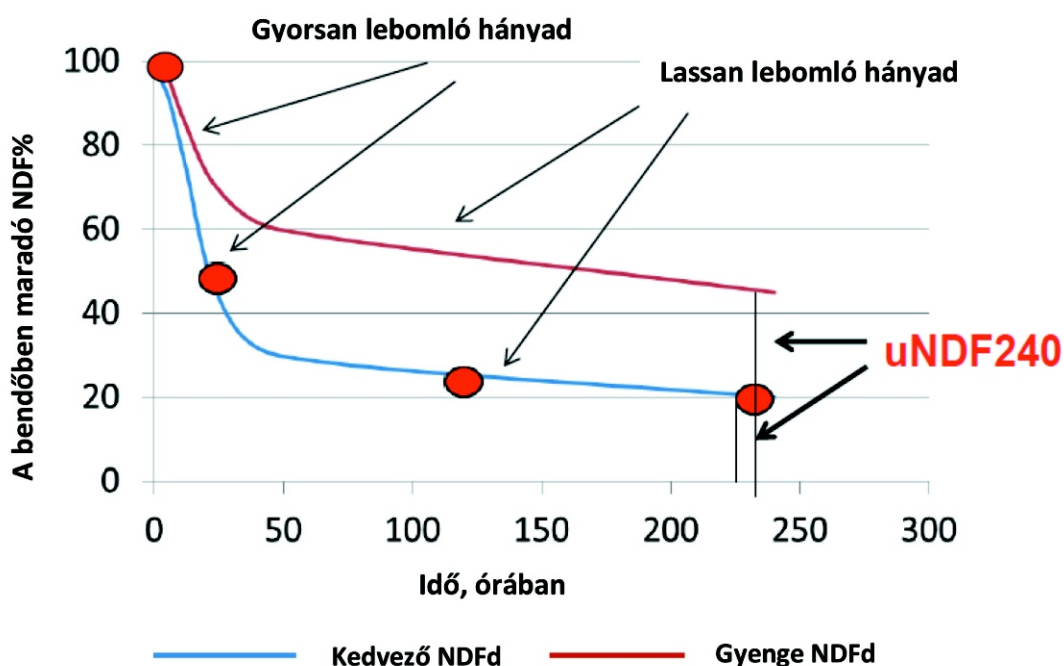
Az uNDF használata

Milyen paramétereket használunk jelenleg a tejelő tehén takarmányozásában világszerte? Nyersrost (elavult), NDF (hemicellulóz+cellulóz+lignin), dNDF (NDF bendőbeli lebonthatóság), NDFd (lebontható NDF) és peNDF (fizikailag hatékony

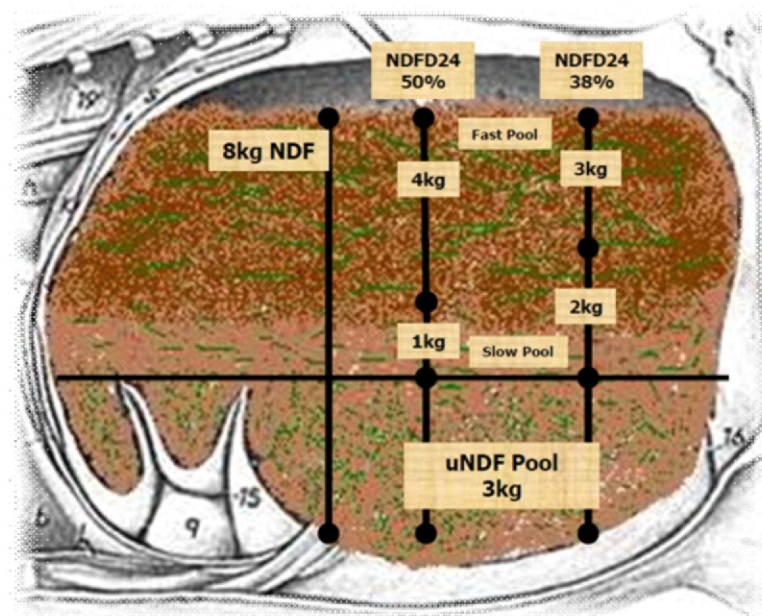
NDF: az NDF hány %-a található az 1,18 mm-nél nagyobb frakcióban). A peNDF értéke mutatja meg, hogy van-e elegendő rost a bendőben a szőnyegréteg kialakulásához és a megfelelő időtartamú kérődzéshez. Tehát az NDF-tartalom mellett, a rost fizikai szerkezete és az NDF lebonthatósága is mérhető már. **Az uNDF további segítséget ad a tehén működésének megértésében:** választ adhat a kérődzési problémákra, amikor a kémiai összetétel hasonló. Megmutathatja a gyorsan és a lassan lebomló NDF-hányad arányát a bendőben (1. és 2. ábra) és utalhat a két 'csomag' lebomlási sebességére (Raffrenato

and Van Amburgh, 2010). Amennyiben segítségünkre van a lassan lebomló hányad arányának becslésében és annak bomlási sebességét is meg tudjuk határozni, úgy az uNDF értékének használatával **a takarmányfelvétel is jobban tervezhető. A peNDF (struktúra) által kiváltott kérődzés aktivitását is befolyásolhatja az emészthetetlen rost mennyisége az adagban** (a tehén tovább vagy hosszabban kérődzik a 'kemény'lignifikált roston még akkor is, ha a szecskaméret azonos). Az uNDF a szerves anyagok össz-emészthetőségét is jelzi a takarmányban (Nousiainen és mtsai, 2003).

1. ábra A gyorsan és a lassan lebomló NDF-hányad lebomlási modellje a bendőben (Grant, 2015)

2. ábra A gyorsan és a lassan lebomló NDF-hányad elhelyezkedése a bendőben (Cotanch, 2015)

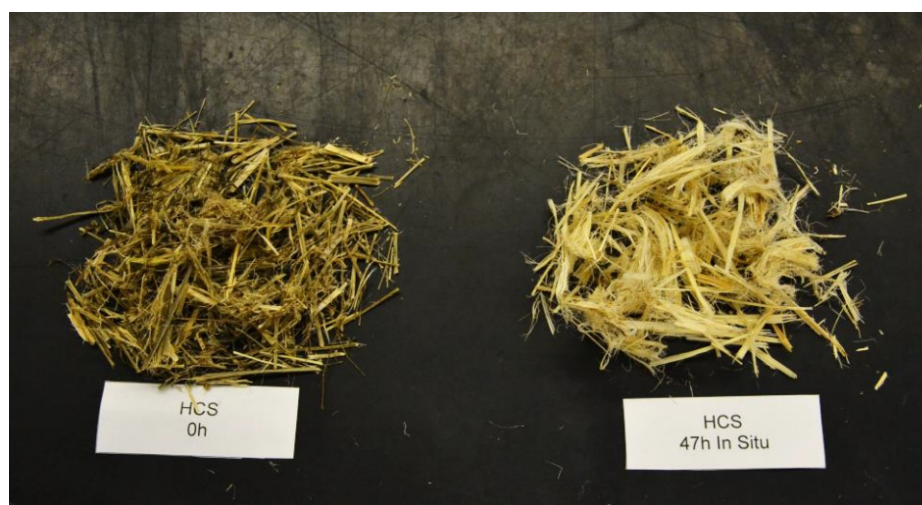
Az uNDF értékét a legújabb kutatások szerint 240 órás inkubációval kell meghatározni (Raffrenato és Van Amburgh, 2010). Jelenleg nincs ilyen adatunk az ÁT Kft. laboratóriumában, a mi eredményeink 48 órás meghatározáson alapulnak. Ezért készítettünk egy összefoglalót a 48 órás inkubációval meghatározott dNDF, NDFd és uNDF értékére a hazai nagytejű TMR-ben,

valamint a fontosabb tömegtakarmányokban (lásd később 3. és 4. táblázat). A 48 órás és a 240 órás NDF lebonthatóság értéke között megközelítően 10-15% a különbség, de ezt számos tényező befolyásolhatja. Az alábbi képeken az látható, hogy 47 órás fermentáció hatására milyen állagú rost marad vissza *in situ* körülmények között.

1. kép Eredeti kukoricaszilázs és 48 órás lebontás után visszamaradó rost (Cotanch, 2015)

2. kép Eredeti fűszilázs és 48 órás lebontás után visszamaradó rost (Cotanch, 2015)

3. kép Szalma és 48 órás lebontás után visszamaradó rost (Cotanch, 2015)

Egy nemzetközi összefogásból született kutatócsoport (Cornell Egyetem, Miner Kutatóintézet, Bolognai Egyetem, Mertens K+F, Fencrest) részleteiben vizsgálta az uNDF kérdéskörét. Az 1. táblázatban egy kulcsfontosságú kísérletük adatai láthatók.

1. táblázat Az uNDF₂₄₀ jelentősége az adagban
(Contach és mtsai, 2015, kísérlet: Miner Institute, USA 2011)

2011. évi kísérlet	53% tömeg-takarmány-arány	67% tömeg-takarmány-arány
Kukoricaszilázs, %sza.TMR	39,3	55,0
Egyéb szilázs, %sza.TMR	13,4	13,4
Kukoricadara, %sza.TMR	17,3	1,6
Abrakkeverék, %sza.TMR	30,0	30,0
Nyersfehérje, g/kg sza.	17	17
NDF, g/kg sza.	32	36
Keményítő, g/kg sza.	28	21
NDFd ₂₄ , %	56	54
peNDF, g/kg sza.	17	23
Szárazanyag-felvétel, kg/nap	29	26,5
NDF-felvétel, kg/nap	9,36	9,47
Tejtermelés, kg/nap	47	43
Tejzsír, %	3,8	4,0
Tejfehérje, %	3,1	2,9
Takarmányértékesítés (tej kg/sza. kg)	1,62	1,62
Evés, óra/nap	4,55	5,02 (p<0,05)
Kérődzés/rágás, perc/nap	786	844 (p<0,01)
Kérődzés/rágás, óra/nap	13,1	14,1 (p<0,01)
Napi uNDF ₂₄₀ felvétel, élősúly%	0,36	0,39
Bendőben mért uNDF ₂₄₀ mennyiség, élősúly%	0,57	0,62
Napi uNDF ₂₄₀ felvétel/bendőben lévő uNDF ₂₄₀ mennyiség, élősúly%	0,63	0,63
Napi uNDF ₂₄₀ felvétel, %sza. felv.	8,2	9,6
Napi uNDF ₂₄₀ felvétel, kg/nap	2,4	2,5

Érdekes módon a felvett uNDF₂₄₀ mennyiségnek a bendőben mért mennyiséghez viszonyított aránya nem változott.

A hosszú és bonyolult kutatómunka legfontosabb eredményeit az alábbiakban foglalták össze (Contach, 2015; Grant, 2015). Mennyi legyen a napi NDF-bevitel (Contach, 2015):

- 1,1%-a az élősúlynak
- 1,53%-a az élősúlynak, ha gyorsan emészthető NDF-ben gazdag a TMR

A 2008. és a 2011. év kísérleti adatai alapján az uNDF₂₄₀ értékére javasolt határértékek (Contach, 2015; Grant, 2015):

- maximális napi mennyisége 0,4% (élősúlyra vetítve). Fókusz: töltőhatás limitálása. USA eredmények kukoricaszilázsra alapozva.
- minimális napi mennyisége 0,3% (élősúlyra vetítve). Fókusz: bendő egészség biztosítása. USA eredmények kukoricaszilázsra alapozva.
- lucernaszénára alapozott TMR esetében az uNDF₂₄₀ minimális napi mennyisége 0,35% (élősúlyra vetítve). Olaszországi eredmények.
- finomra aprított lucernaszénát és szalmát tartalmazó szárazonálló TMR esetében az uNDF₂₄₀-felvétel: 0,48%-a az élősúlynak. Olaszországi eredmények.
- az uNDF réteg a bendőben: maximum 0,48-0,62%-a az élősúlynak (a gyakorlatban ez nem mérhető)
- a bendőben lévő uNDF és a felvett uNDF aránya: 1,6% (a gyakorlatban ez nem mérhető)

Mennyiségi egyensúly mellett időbeli szinkronitás

Azzal már eddig is találkoztunk, hogy a **különböző fehérjeforrások bendőbeli bomlási sebességét illeszteni kell a nem rost jellegű szénhidrátok (keményítő és cukor) bomlási sebességéhez. Ez a kép most tovább bővül a rost (NDF) lebomlási sebességével.** Mindezt pedig az alapozza meg, hogy milyen a normál **bendőpasszázs** a telepen (a lassan lebomló hányad és a nem lebomló uNDF töltő hatása révén befolyásolja a bendőben tartózkodás időtartamát). A jövőben egyre több tömegtakarmány esetében fognak rendelkezésre állni az alábbi paraméterek, melyeket ezért érdemes tanulmányozni (jelentőségüket, használatukat). **Ezen adatokkal az idő számszerűsíthető lesz g-ban, és a mennyiségi egyensúly mellett az időbeli szinkronitás is tervezhető lesz.** Még hosszú az út a teljes képig és a profi rutinszerű alkalmazásig, de érdemes elindulni ezen az úton. Szépen lassan.

kdOM – a szerves anyagok lebomlási sebessége, %/óra

kdCP – a nyersfehérje lebomlási sebessége, %/óra

kdStarch – a keményítő lebomlási sebessége, %/óra

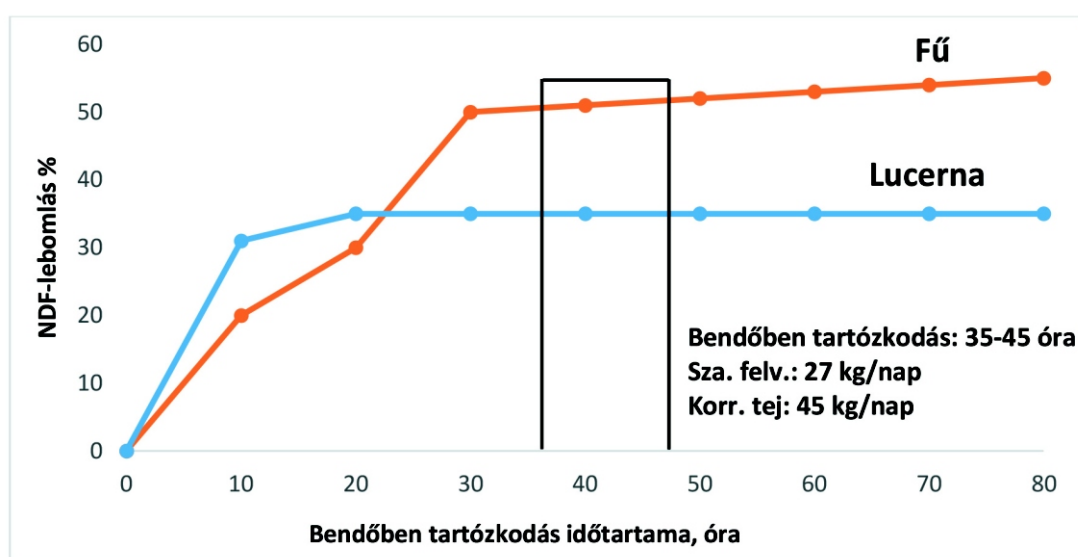
kdNDF – az NDF lebomlási sebessége, %/óra

A tömegtakarmányok rostlebomlásának dinamikája: lucerna vs. fű

Hozzá kell tenni, hogy a fű-, a lucerna- és a gabonaszilázsok rostja eltérően viselkedik a bendőben. A pillangósok NDF-tartalma érzékenyebb ('törékenyebb'), mint a fűfélék rostja, és gyorsabban darabolódik fel. A Miner Kutatóközpontban (New York Állam, USA)

follytatott kutatások szerint az NDF (24 órás) lebontathatósága összefügg a tömegtakarmány 'törékenységével', azaz a feldarabolódás sebességével (Grant, 2015). A fűszilázsok jobban kitöltik a bendőt a rostokkal, mint a pillangósok, ezáltal lassítják a kiáramlást, telítik a bendőt és növelik a fizikailag hatékony NDF mennyiségét (hosszabb kérődzési idő). Tehát van pozitív és negatív hatásuk egyaránt. Ezzel ellentétben, a nagyon gyorsan lebomló és 'törékeny' rost csökkentheti a kérődzés intenzitását, a bendőpH-t, a zsír kiürülését és a zsírra korrigált tej mennyiségét. Az ilyen tömegtakarmány hatékonyan kiegészíthető (kis mennyiségben) olyan rostforrással, ami segíti a kérődzést (szalma vagy réti széna). A nagy termelésű teheneekben a jobb étvágy és a nagyobb szárazanyag-felvétel miatt gyorsabb a passzázs, amit a réti széna jobban 'kordában' tud tartani, mint a lucernaszéna. A pillangósok, pl. a lucerna kezdeti NDF-lebomlása a bendőben 15-20%-kal gyorsabb, mint a füvéké. Miközben a teljes NDF-lebomlás 30-40%-kal rosszabb, mint a füvek esetében, a lucerna magasabb lignintartalma miatt (+30-40%)! A két lebomlási görbe 24-30 óra között metszi egymást. Ezen a ponton túl a fű NDF-lebomlása kedvezőbb! (3. ábra) A legújabb kutatások szerint a fű- és lucernaszilázsok, valamint a kukoricaszilázs rostjának átlagos bendőbeli tartózkodási ideje 40-45 óra (20 kg/nap szárazanyag-felvétel és 45 kg/nap tejtermelés mellett). A szántóföldi technológia célja tehát az legyen, hogy a lucerna és a fű/gyepkeverék bendőbeli erjedésének időtartamát hatékonyan tudjuk csökkenteni, ami által nagyobb szárazanyag-felvétel és tejtermelés várható.

3. ábra A fű és a lucerna NDF-lebomlási modellje a bendőben (Grant, 2015)

Hazai TMR adatok

Mivel a 240 órás uNDF adat a mi laborunkban nem áll rendelkezésre a napi rutin adag-összeállításához, ezért kiszámoltuk, hogy mennyi a hazai nagytejű csoportokban a 48 órás érték átlagos koncentrációja és a naponta, tehemenként felvett uNDF₄₈ mennyisége (40 kg/nap/tehén termelés mellett várhatóan 25 kg/nap szárazanyag-

felvétel esetében). Ez csak egy átlagérték, egy viszony-szám a tájékozódás érdekében. Azonban a 28-32% NDF koncentrációt alkalmazó telepek között vannak az ország csúcstermelésű állományai, ezért az ezen kategóriákban látható uNDF adatok mértékadóak lehetnek (13-15% sza., 3,2-3,7 kg/nap/tehén). A 2., 3. és 4. táblázatban látják a hazai nagytejű TMR-k összesítő adatait.

2. táblázat A hazai nagytejű TMR aktuális táplálóanyag-tartalma
(ÁT Kft. NIR adatbázisa, 2013. június 4. -2015. december 5., mintaszám: 2278)

NDF-tartomány	Mintaszám db	Nyersfehérje g/kg sza.	Nyersrost g/kg sza.	Cukor g/kg sza.	Keményítő g/kg sza.
25% alatt	41	171	118	49	270
25%	32	166	118	49	278
26%	116	169	128	47	264
27%	172	169	131	47	255
28%	218	167	135	47	252
29%	279	167	140	43	250
30%	272	167	144	44	247
31%	174	166	149	42	237
32%	264	164	156	42	232
33%	210	162	160	40	228
34%	156	162	166	41	219
35%	103	158	169	39	217
36%	83	156	176	37	213
37%	41	154	179	38	209
38%	38	156	185	35	205
39%	34	148	193	38	188
40% felett	45	138	216	35	178
Átlag		164	150	43	238

Meg kell jegyeznünk, hogy az NFC-értékek (cukor, keményítő, pektinszerű anyagok együtt) rendkívül feszítettek, meghaladják az NRC érvényes ajánlásában található felső értéket a 28-32% NDF-tartományokban! A

28% NDF-értékhez maximum 41% NFC-t ajánl az NRC, a 32% NDF-hez pedig maximum 39% NFC-t. Ez sajnos veszélyforrás, a bendőállapotra nézve nem megnyugtató.

3. táblázat A hazai nagytejű TMR aktuális táplálóanyag-tartalma és uNDF értéke
(ÁT Kft. NIR adatbázisa, 2013. június 4. -2015. december 5., mintaszám: 2278)

NDF-tartomány	Minta-szám db	Nyers-rost g/kg sza.	NDF g/kg sza.	ADF g/kg sza.	NFC g/kg sza.	NSC g/kg sza.	NDFd ₄₈ %	dNDF ₄₈ g/kg sza.	uNDF ₄₈ g/kg sza.	uNDF ₄₈ * g/nap/tehén
25% alatt	41	118	241	146	455	319	52	125	117	2913
25%	32	118	254	148	453	327	54	136	118	2953
26%	116	128	265	157	440	311	54	143	121	3037
27%	172	131	275	161	430	303	55	152	123	3079
28%	218	135	285	167	423	299	55	157	129	3230
29%	279	140	295	172	416	294	55	163	132	3301
30%	272	144	304	176	408	290	55	167	138	3445
31%	174	149	314	182	398	279	55	174	141	3517
32%	264	156	325	189	391	274	55	179	148	3693
33%	210	160	334	194	385	269	55	184	150	3760
34%	156	166	344	201	376	259	55	189	157	3923
35%	103	169	354	203	370	256	55	196	158	3962
36%	83	176	365	211	363	249	54	198	167	4163
37%	41	179	374	216	356	247	55	205	169	4229
38%	38	185	385	221	347	240	54	207	178	4451
39%	34	193	396	232	341	227	54	213	182	4544
40% felett	45	216	427	252	324	213	52	224	204	5089
Összesen 2278 db		150	315	183	400	274	55	173	143	3723

*Tilley és Terry módszer: 48 óra inkubációs idővel; a monitoring programban az átlagos tejtermelés a nagytejű csoportban 40 kg/nap/tehén, potenciális szárazanyag-felvétel: 24,5kg/nap az NRC alapján 680 kg élőszúlyra vonatkoztatva

A lebontható, az emészthető és a nem emészthető NDF legfőbb forrása a tömegtakarmány. A hazai tömegtakarmányok aktuális táplálóanyag-tartalmát (NIR), dNDF és uNDF értékét mutatjuk be az alábbi táblázatban.

Látható, hogy a lebontható és a nem emészthető rost szempontjából csak az olaszperje és a rozsszilázsok átlagértéke volt egyensúlyban (mindkét érték kedvező). A

többi takarmány esetében vagy kevés volt a lebontható rost, vagy sok az emészthetetlen NDF. Az uNDF-ben jelentős lehet a különbség: akár 70-100 g különbség is mérhető 1 kg szárazanyagra vetítve. A kukoricaszilázs nagy előnye, hogy ha nem is tartalmaz sok lebontható rostot, de legalább az emészthetetlen hányad is alacsony a lucernához és a keverékekhez képest.

4. táblázat A hazai tömegtakarmányok aktuális táplálóanyag-tartalma, dNDF és uNDF értéke
(ÁT Kft. NIR adatbázisa, 2013. április 2. -2015. december 15., kukoricaszilázs: 2015. augusztus 15. - december 15.)

		Kukorica- szilázs	Lucerna szilázs	F. luc. szilázs	Lucerna szénáz	Lucerna- széna	Olaszp. szilázs	Rozs szilázs	Keverék szilázs
Elemzés		315	113	321	381	212	237	328	235
Szárazanyag	g/kg	356	263	352	486	889	336	292	270
Nyersfehérje	g/kg szá.	74	190	194	193	189	140	131	140
Keményítő	g/kg szá.	303						80	60
Cukor	g/kg szá.	21	27	22	33	49	65	43	41
Nyersrost	g/kg szá.	195	307	285	279	309	277	313	284
NDF	g/kg szá.	411	440	428	436	494	509	579	527
ADF	g/kg szá.	228	348	326	323	344	309	346	317
NFC	g/kg szá.	446	194	222	227	201	204	159	213
NSC	g/kg szá.	315						66	107
OMd	%	74	64	66	66	63	72	71	68
DOM	g/kg szá.	710	549	578	581	564	642	641	611
NDF ₄₈	%	53	44	42	40	39	64	65	53
dNDF₄₈	g/kg szá.	219	181	166	159	192	325	373	260
Minősítés (dNDF)		Kevés	Kevés	Kevés	Kevés	Kevés	Kedvező	Kedvező	Kedvező
uNDF₄₈	g/kg szá.	192	259	262	277	302	184	205	267
Minősítés (uNDF)		Kedvező	Sok	Sok	Sok	Sok	Kedvező	Kedvező	Sok

Ígretünk szerint nehéz olvasmányt adtunk az Önök kezébe, de reméljük nem volt felesleges az elolvasása. Gondolatébresztőnek elegendő. Türelmet és kitartást kívánok a cikk megemésztéséhez.

